

למה רדף הרב משה צבי מסאווראן את ר' נתן מנמירוב וחסידיו ברסלב?

מאת צבי מרק

א. המחלוקת עם חסידות ברסלב

סעודה. המחלוקת מלווה את חסידות ברסלב מראשיתה ועד לימינו אלה. החולקים, מאז ועד עתה, אינם באים מקרב המשכילים או המתנגדים דווקא, אלא מתוככי החסידות עצמה. הפרק הראשון של המחלוקת התרחש עוד בחיי ר' נחמן מברסלב. בראש החולקים עליו עמד ר' אריה לייב, הסבא משיפולה, שהיה מוקני הצדיקים החסידיים בדורו. יחד עמו נטלו חלק במחלוקת גם דמויות חסידיות נוספות, כר' ברוך ממז'יבוז', נכד הבעש"ט ודודו של ר' נחמן. סערת המחלוקת שככה רק עם פטירתם של העומדים בראש המחנות, ר' נחמן מברסלב בסוף שנת 1810 והסבא משיפולה כשנה לאחר מכן. מחלוקת זו ומניעיה נדונו בהרחבה במחקר¹ ולא בה יעסקו דברי הבאים.²

הפרק השני של המחלוקת התרחש כעשרים וחמש שנים לאחר מכן. משנת 1832 ועד לשנת 1838 התנהל מאבק קשה ואלים נגד ר' נתן מנמירוב וחסידיו ברסלב. בראש הרודפים עמד הרב משה צבי גוטרמן מסאווראן, אדמו"ר חסידי חשוב, תלמידו של ר' ברוך ממז'יבוז'.

* מחקר זה נתמך בידי הקרן הלאומית למדע ובידי מרכז ליאוניד נבולין לחקר יהדות רוסיה ומורת אירופה. תודה לפרופ' דוד אסף על הערותיו המועילות.
1 ראו: ש"א הורודצקי, החסידות והחסידים, ברלין תרפ"ג, ג, עמ' כח-ל; ה' צייטלין, רבי נחמן מברסלב: חייו ותורתו, א, ורשה תר"ע, עמ' 37; י' וייס, ר' נחמן בן שמחה מברסלב, האנציקלופדיה העברית, כה, ירושלים ותל-אביב תשל"ד, עמ' 39-40; י' תשבי, נתיבי אמונה ומינות, ירושלים תשנ"ב, עמ' 343, הערה 178; י' וייס, מחקרים בחסידות ברסלב, ירושלים תשל"ה, עמ' 5-57; מ' פייקאז, חסידות ברסלב, ירושלים תשנ"ז, בעיקר עמ' 68-76; ע' רפפורט-אלברט, "קטנות", "פשיטות" ו"איני יודע" של ר' נחמן מברסלב, עין חד"ה - חכמה דעה היסטוריה, בעריכת י' שטיין ור' הלוי, אלבאמה תשל"ט, חלק עברי, עמ' יג; א' גרין, בעל היסורים, תל-אביב תשמ"א, עמ' 96-130, וראו גם עמ' 394-397, הערה 26; י' ליבס, 'התיקון הכללי של ר' נחמן מברסלב ויחסו לשבתאות', סוד האמונה השבתאית, ירושלים תשנ"ה, בעיקר עמ' 238-261; י' מונדשיין, 'על 'התיקון הכללי של ר' נחמן מברסלב ויחסו לשבתאות'', ציון, מז' (תשמ"ב), עמ' 198-223; ד' אסף, 'עדיין לא נשקט הריב - המאבק נגד חסידות ברסלב בשנות השישים של המאה הי"ט', ציון, נט (תשנ"ד), עמ' 465-466 והערה 1.

2 אני עוסק בבירור המניעים למחלוקת על ר' נחמן במסגרת מחקר שטרם הושלם על טיבה של האזוטריות הברסלבית, על פי כתיב יד ומקורות ברסלביים שהיו סודיים עד כה. לעת עתה ראו: צ' מרק, 'המעשה מהלחם - מגנזי הצנוורה הברסלבית', תרכ"ץ, עב (תשס"ג), עמ' 415-452; הנ"ל, 'המעשה מהשריין והתיקון הכללי - מגנזי הצנוורה הברסלבית', ציון, ע (תשס"ה) [בדפוס].

ציון

העורכים: אהרן אופנהיימר, עמנואל אטקס, יוסף קפלן

מזכיר המערכת: יחזקאל חובב

תדפיס

שנה סט • ד • תשס"ד

רבעון החברה לחקר תולדות ישראל
ההיסטורית הישראלית • ירושלים

הרב מסאוראן היה תלמיד חכם מובהק, תקיף וסמכותי. הוא לא קיבל את האדמו"רות בירושה אלא הקים לעצמו חסידות חדשה לאחר פטירת רבו, והיא הלכה ונתרחבה עד שהפכה לחצר החסידית החזקה והעשירה ביותר באוקראינה.³ התרחבות החסידות הייתה כרוכה לא אחת במאבקים נגד חסידויות אחרות ונגד רבנים אחרים.⁴ המחלוקת נגד חסידי ברסלב בכלל ונגד ר' נתן מנמירוב בפרט התנהלה בדרכים קשות ואלימות במיוחד. פרק זה של המחלוקת עם חסידי ברסלב עלה על המחלוקת שהתקיימה בחייו של ר' נחמן בחומרתו ובשיטות המאבק שנקטו בו: ישנן עדויות על השלכת אבנים, הריסת רכוש, הכאות ועלבונות, ואף על קריעה של כתבי ר' נחמן והשלכתם למקומות מטונפים. חסידי ברסלב חשו כמי שנתונים בסכנת חיים ממשית וכמי שדמם הותר לכול. את ההצדקה והעידוד ליחס הקשה כלפי חסידי ברסלב יכלו למצוא המתנגדים להם בכרוז חריף שהוציא הרב מסאוראן:

מודעת זאת בכל הארץ כי קמו חסידי הבראסליווער, תחת אבותיהם תרבות אנשים חטאים, חוטאים ומחטאים את הרבים, ע"כ (=על-כן) הנני מזהיר את הסרים למשמעתי, להרחיק את הרשעים האלה בכל מיני הרחקות, לא תתחתנו⁵ בהם כי אסורים המה לבוא בקהל ה', מלמד מעדת הבראסליווער לא ילמד את בניכם תורה, כי תתהפך למינוח במעיו, שוחט בראסליווער שחיטתו פסולה, שליח צבור לא יהיה מעדת הודים האלה כי תפלתו תועבה. כלל של דבר התאמצו לשבור להם כל מטה לחם. כל המרחם עליהם אסור לרחם עליו, וכל השומע לדברי ישלח ה' ברכה בכל מעשי ידיו והוא בן עולם הבא.⁶

בשרידי נוסח של הכרוז שמצוטט בפי חסידי ברסלב מובא 'על אודות חסידי ברסלב בזה הלשון: להדפם לרדפם להמם וכו'.⁷

עיקר המאבק כוון נגד ר' נתן מנמירוב. ר' נתן, סופרו ותלמידו החשוב של ר' נחמן, היה בתקופה זו המפיץ העיקרי של כתבי ר' נחמן ושל דרכו בעבודת ה'. ר' נתן גורש בבושת פנים ובביזיון מאומן ומברסלב, ואף הושלך לכלא בעקבות הלשנות חוזרות ונשנות של רודפיו.⁸ גם לאחר ששחרר מן הכלא עדיין היה ר' נתן נתון במשך תקופה ארוכה לחקירות

משפטיות ולסכנת הגליה.⁹ על תקופה זו כתב רפאל מאהלר: 'רדיפות הבראצלבים בידי חסידי סאוראן עלו באכזריותם על כל רדיפות החסידים בידי המתנגדים'.¹⁰ ואכן הרדיפות והתלאות היו קשות מנשוא ופוררו את חסידות ברסלב. תחילה נטשו אותה העשירים והנגידים והיא הפכה לחסידות של בעלי מלאכה ועניים. לאחר מכן עזבו רוב החסידים את דרכה של חסידות ברסלב ולא שבו אליה אף לאחר שהרדיפות תמו.¹¹

מה היו הרקע והעילה לפריצת מלחמת החרמה נגד ר' נתן וחסידי ברסלב? שאלות אלה לא זכו להבהרה מספקת במחקר. הקושי המרכזי נעוץ בעובדה שהמקורות המצויים בידינו, רובם ככולם, לקוחים מכתביהם של חסידי ברסלב, ואין בידינו מקורות שיצאו מבית מדרשו של הרב מסאוראן. ההסברים שביכולתנו לשחזר בנויים אפוא בעיקר על ניסיון לחשוף את טענות המתנגדים מתוך ההדים והתגובות שיש להם בספרות ברסלב, בידיעה שהדברים נכתבו מתוך עמדה פולמוסית מובהקת ומוצהרת.¹²

בספרות הברסלבית, ובעיקר בקונטרס של ר' אברהם חזן 'מי התלאות' המוקדש לתיאור תקופה זו, מתוארת סדרה של תקלות ושל אי נעימויות אישיות שנגרמו לאנשים במגעם עם חסידי ברסלב שונים, ואנשים אלה ככעסם פנו לרב מסאוראן ודיברו סרה בר' נתן ובחסידי ברסלב.¹³ כמו כן ישנם תיאורים של עלילות שווא זדוניות נגד ר' נתן שנעשו בידי 'אנשי בליעל'... בשם חסידים ולבשו עצמם בלבוש החסידים ובפאות ארוכות,¹⁴ שהציגו את עצמם בפני הרב מסאוראן כעדים נאמנים. ר' נתן הואשם, לדוגמה, שאכל בשר בתשעה באב, אך לאמיתו של דבר היה זה תשעה באב שחל בשבת, שהאכילה בו הייתה מותרת. אף העידו בפני הרב מסאוראן שמצאו את ר' נתן 'יושב עם נקבה בחיקו', אך השמיטו את העובדה שנקבה זו הייתה נכדתו בת חצי שנה.¹⁵ מדבריהם של חסידי ברסלב עולה, שגם להם היה ברור שדברי סרה ואשמות מופרכות אלה, שלא הלמו כלל ועיקר את דמותו של ר' נתן, יכלו להתקבל על לבו של הרב מסאוראן רק מאחר שכבר קודם לכן היה חלוק לכו על ר' נתן. נראה שגם מוציאי הדיבה השונים הוציאו את דיבתם רעה בפני הרב מסאוראן מאחר ששיערו כי ימצאו אצלו אוזן קשבת ל'גביית עדות' מעין זו.¹⁶ על כן קשה לראות בעלילות

9 שם, עמ' 37-42.

10 ר' מאהלר, דברי ימי ישראל - דורות האחרונים, ב, תל-אביב תשל"ז, עמ' 32.

11 כי רק חמשה אנשים בברסלב עמדו בנסיון ונשארו בעבודתם את השם יתברך כמקדם אבל רובם ככולם מהקיבוץ שבברסלב לא היה ביכולת להחזירם לעבודתם וגם אחרי שעזר השם יתברך למהר"ת והניח לו מכל אויביו מסביבו: ראו: חזן (לעיל, הערה 7), עמ' 20-21.

12 על קושי זה ראו: אסף (לעיל, סוף הערה 1), עמ' 466.

13 כגון הרב מטאמאשפיל שבויש בידי חסיד ברסלב מאחר שלא ידע לערוך ברית מילה במיזמנות מספקת. או חסיד ברסלב בשם משה חינוקעס שנעלב מכך שר' נתן המליץ לו לעשות צוואה ולהקדיש מקצת כספו לבניית בית מדרש לחסידי ברסלב באומן. ראו: חזן (לעיל, הערה 7), עמ' 5-12.

14 חזן, שם, עמ' 29.

15 שם, שם.

16 בספר ימי התלאות, שם, עמ' 30, מובא שאחד מחסידי הרב מסאוראן צעק ואמר 'אויף אזא מענטש אויך (=על אדם כזה, ר' נתן, גם) כאומר מדת הנצחון (=הניצוח והמחלוקת) שיהיה מביא להאמין בשקרים כאלה, כי הנצחון אינו סובל את האמת'.

3 ראו: א"ב גוטלובר, זכרונות ומסעות, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 189-190, 271-278. עוד מקורות על מעמדו ראו: ד' אסף, דרך המלכות: ר' ישראל מרוזין, ירושלים תשנ"ז, עמ' 151, הערה 114.

4 ראו: אסף, שם, עמ' 151-152, 266-267. על מאבקו בר' עקיבא שלום חיות מטולצין ראו: ד' אסף, 'מאויב לאוהב: דרכו של ר' עקיבא שלום חיות מטולצין מהתנגדות לחסידות', מווילנה לירושלים: מחקרים בתולדותיהם ובתרבותם של יהודי מזרח אירופה מוגשים לפרופסור שמואל ורסס, בעריכת ד' אסף ואחרים, ירושלים תשס"ב, עמ' 50-53.

5 פיזור במקור.

6 על פי הנוסח שנכתב מזיכרוננו של בעל המאמר: 'חסידי בראסלאו ועיר אומן', המליץ, ד, גליון 8, כ"ה באדר תרכ"ז, עמ' 128. על כרוז זה ראו: פייקאו', חסידות ברסלב (לעיל, הערה 1), עמ' 265-267; הנ"ל, ר' נתן מנמירוב באספקריית ספרו "ליקוטי הלכות", ציון, סט (תשס"ד), עמ' 207-211.

7 ר' אברהם חזן, 'ימי התלאות', ירושלים תשנ"ז, עמ' 19.

8 לפי העדויות הברסלביות, הואשם ר' נתן בהחזקת בית דפוס ללא רשיון וכן בכך שהיה עושה את עצמו כנביא וכמשיח. ראו: שם, עמ' 33.

אלה כשלעצמן את הסיבה לפריצת המחלוקת, ולכל היותר הן הזינו את המחלוקת לאחר היווצרותה והגבירו את התעצמותה.¹⁷

בספרות המחקר נעשו כמה ניסיונות להבין מחלוקת זו. ש"א הורודצקי ראה ברדיפות הללו, בתמיכת הרב מסאווראן, מעין התעוררות מחדשת של המחלוקת שהייתה על ר' נחמן מברסלב בחייו. לאחר מותו של ר' נחמן שככה סערת המחלוקת 'מפני שחשבו שבמותו [של ר' נחמן] ישכח הכל, וגם החסידות שלו תמות', אך 'אחרי שנודע כי החסידות שלו הולכת ותופסת מקום בחיי ישראל', בעקבות פעילותו של ר' נתן, נפתחה מחדש המלחמה בחסידות ברסלב ובר' נתן העומד בראשה. מאחר שהסבא משיפולה כבר הלך לעולמו, התייצב בראש הלוחמים הרב מסאווראן, שכאמור היה הרב החסידי החזק ביותר באוקראינה בתקופה הנדונה.¹⁸ אישור לראיית מחלוקת זו כהמשך למחלוקת בימי ר' נחמן ניתן למצוא בעובדה שהרב מסאווראן היה תלמידו של ר' ברוך ממז'יבוז', שהיה אף הוא מן החולקים על ר' נחמן.

מנדל פייקאז', בספרו 'חסידות ברסלב', מודה שלא כל מניעי המחלוקת מחזוריים לנו, אך טוען שברור לחלוטין 'כי תלמידי ר' נחמן הואשמו במינות שבתאית פרנקיסטית'.¹⁹ פייקאז' מבסס את טענתו על מקורות בספרות הברסלבית המגיבים על האשמות שהוטחו בחסידי ברסלב שאינם מאמינים בתורה שבעל פה. אשמה זו מקבילה לאפיון הפרנקיסטים כמי שאינם מאמינים בתורה שבעל פה ובתלמוד, אשמה שבעטייה כונו קונטרה-תלמודיים. גם את הטענה שר' נתן אכל בצום תשעה באב ניתן להבין כניסיון לייחס לו מעשה שבתאי מובהק.²⁰ החשדות בדבר זיקה לשבתאות ולפרנקיזם לא החלו, לדעת פייקאז', בדורו של ר' נתן אלא הם המשיך לחשדות ולטענות שהועלו גם נגד ר' נחמן עצמו.²¹ לדבריו: 'ניתן ללמוד מן המאוחר על המוקדם: מן האשמותיו של הרב מסאווראן נגד תלמידי ר' נחמן, כעשרים וחמש שנים לאחר פטירתו של ר' נחמן, על קוטב האשמותיו של ה"סבא" משפולה כשלושים שנה לפני כן'.²²

אברהם גרין דחה את ההשערות בדבר זיקה לשבתאות ולפרנקיזם, הן ביחס למחלוקת עם ר' נחמן עצמו הן ביחס לרדיפות הרב מסאווראן. גרין טען שבתקופה זו נקשר חוסר אמונה בתורה שבעל פה לתנועת ההשכלה ולא לשבתאות. גרין גם דחה ראיות נוספות לקשר עם השבתאות והפרנקיזם.²³

במאמר שיצא לאחרונה²⁴ שב פייקאז' לדון בסוגיה זו, והוא חוזר וטוען 'כי חסידי ר' נחמן

17 והדבר נכון גם ביחס לשורה של אי הבנות ושל תקלות שאירעו לאנשים שונים שהביאו אותם להוציא דיבת ר' נתן רעה בפני הרב מסאווראן, כמתואר בהרחבה בספר ימי התלאות, במקומות שונים.

18 הורודצקי (לעיל, הערה 1), עמ' עט.

19 פייקאז', חסידות ברסלב (לעיל, הערה 1), עמ' 265, וכן עמ' 76.

20 שם, עמ' 266-267.

21 שם, עמ' 68-76.

22 שם, עמ' 76.

23 גרין (לעיל, הערה 1), עמ' 106-107, ועמ' 394-397, הערה 26.

24 פייקאז', ר' נתן (לעיל, הערה 6), עמ' 203-240.

הואשמו במינות שבתאית-פרנקיסטית.²⁵ פייקאז' מביא טענות נוספות שכנראה הועלו נגד חסידות ברסלב במסגרת מחלוקת זו, והד להן הוא מוצא בכתבי ר' נתן עצמו. כך, למשל, מתרעם ר' נתן על 'שמעלילים על הצדיקי אמת... כזבים כאלו הם גנבים ורמאים'.²⁶ הוא אף מגיב בכעס על הטענות שדברי ר' נחמן 'שלפי גודל ידיעת טבעי העולם כן נכנע ונשתעבד העולם תחתיו' משקפים השפעה של השקפת עולם משכילית.²⁷ פייקאז' גם טוען שהרב מסאווראן ראה בחסידות ברסלב אפוזיציה פנימית לו ולצדיקים כדוגמתו, שעלולה הייתה לסכן את מעמדו. אמנם חסידות ברסלב הייתה חסידות חסרת אמצעים ומעוטת חסידים, ולכאורה לא יכלה להתחרות בחסידות סאווראן הגדולה והחזקה, אך העושר היצירתי של ר' נחמן והעובדה שהוא יצא חוצץ נגד מנהיגי שקר הרודפים אחר גדולה ומתקנאים בגדולת הכשרים, הפכה את קיומה של חסידות ברסלב לאיום מתמיד.²⁸ טענה זו של פייקאז' מקבלת חיזוק מן המקורות הברסלביים, הטוענים שהרב מסאווראן קינא בר' נתן על כך שאליו באים חסידים הצמאים לדבר ה' ואילו אל הרב מסאווראן באים אנשים מגושמים.²⁹

ב. רקע חדש לפריצת המחלוקת

דברי הבאים ברצוני להסב את תשומת הלב להסבר נוסף לפרוץ המחלוקת, הסבר שלא הובא במחקר עד כה ויש ביכולתו להאיר מחלוקת סוערת וקשה זו באור חדש. הסבר זה הוצע וצונזר במסורת הברסלבית לאורך תקופה ארוכה. רק בשנים האחרונות, בכתבים ברסלביים חדשים המעלים לראשונה על הכתב מסורות שנשמרו עד כה כדברים שבעל פה שאין לפרסמם, הוא מוזכר במפורש לראשונה.

מן המקורות הברסלביים ניתן ללמוד שבטרם פרצה המחלוקת שררה מערכת יחסים טובה ואף ידידותית בין הרב מסאווראן לבין ר' נתן, אם כי גם בשלב זה ניתן להבחין במתח מסוים בין השניים. אף ר' נחמן מברסלב עצמו, כמו שנראה בהמשך, הכיר את הרב מסאווראן כשזה היה אברך צעיר, והתבטא ביחס אליו בהערכה ובחיבה. וזו לשון המקור:

מוהרנ"ת (=מורנו הרב ר' נתן) והרב מסאווראן היו מאד בידידות לפני המחלוקת, ושניהם יחדיו היו מתאכסנים בבית רבי נתנאל הגביר. פעם בעת היותם שם, שאל הרב מסאווראן את מוהרנ"ת מדוע אינו הולך לבוש בכגדי משי כדרך הרבנים, וענה לו מוהרנ"ת בדרך צחות, 'בגלל קמצנותו של רבי נתנאל' (שהיה קמצן לפי ערך עשירותו). כאומר שמחמת עניותו אין לו מעות לקנות עבורו בגדי משי, אמר הרב מסאווראן למוהרנ"ת יש פוסק אחד שאין פוסקים כמותו בהלכה מטעם היותו קמצן, וזה סוד בין גדולי התורה מי הוא הפוסק

25 שם, עמ' 210.

26 ליקוטי הלכות, ירושלים תשמ"ב, אורח חיים, ג, הלכות תענית, ד, ו, עמ' קצד.

27 עלים לתרופה, ניו-יארק תשט"ו, מכתב רה משנת תקצ"ו, צו ע"א-צח ע"ב. וראו גם: פייקאז', חסידות ברסלב (לעיל, הערה 1), עמ' 7-8, הערה 2.

28 פייקאז', ר' נתן (לעיל, הערה 6), עמ' 210.

29 חזן (לעיל, הערה 7), עמ' 9.

הזה, אמר מוהרנ"ת: כן, כן, כאומר שידוע לו מזה, וידוע גם מיהו הפוסק הלו, והתכוף הרב אל מוהרנ"ת בכדי שיאמר לו מוהרנ"ת מי הוא, ואמר לו מוהרנ"ת בתוך אזנו מי הוא הפוסק הלו, התפלא הרב מאד, ואמר למוהרנ"ת: אם כן בודאי שצריכים אתם ללכת בבגדי משי, והפטיר שוב מוהרנ"ת ואמר: 'אם כן שוב סבת הדבר הוא בגלל קמצנותו של רבי נתנאל', 'איז דאך דאס ווייטער איבער די קמצנות פון רבי נתנאל'.³⁰

מתי ובאילו נסיבות הופרה הידידות וחל המפנה לרעה במערכת היחסים שבין ר' נתן ובין הרב מסאווראן? פייקאז' הביא קטעים מתוך דרשה שכתב ר' נתן בעת שהותו ככלא, המתייחסת לרדיפות שבעטיין הושלך לכלא. אצטט קטע קצר מתוך הדרשה הארוכה:

וכל זה על-ידי טעותים הנ"ל שבאים על-ידי פגם הברית שעל-ידי זה נפגם הכלי המוחין... ועיקר הקלקול על-ידי הגדולים והמנהיגים אשר באמת אינם נקיים כראוי בתאוה הנ"ל. ולא די להם בזה אף גם אינם מכירים את מקומם מחמת תאות ההתנשאות[ות] והכבוד, עד שמתקנאים בהכשרים שאינם נכנעים תחתם וחותרים עליהם ומעיינים בהם בעין רעה לחפש ולמצא בהם כל החסרונות והפגמים.³¹

ר' נתן טוען ששורשי המחלוקת נעוצים בשני פגמים, פגם הברית ותאוות הכבוד וההתנשאות. הדברים נשמעים כניסיון דרשני ואפולוגטי לתלות את המחלוקת בעולמו הרוחני הפגום של החולק, מדרשה זו כשלעצמה אי אפשר לכאורה ללמוד דבר על הרקע למחלוקת, שכן אדם מוצא בחברו כל מום רע לאחר שהשנאה קיימת, כדברי ר' נתן. ואולם ישנם מקורות נוספים המעבים את הזיקה בין התחום הארוטי לבין המחלוקת, ונותנים ממשות קונקרטיית יותר לטענה שפגם הברית גרם למחלוקת. בקונטרס 'ימי התלאות' מביא ר' אברהם חזן בשם ר' נתן הסבר לשינוי שגרם לרב מסאווראן לרדת ממדרגתו הגבוהה ולהפוך לרודף המביא רעה גדולה ועצומה:

הנה כפי המובן מדברי מוהרנ"ת ז"ל, היה נראה מדבריו שהרב הנ"ל (=הרב מסאווראן) ירד ממדרגתו על שהיה פלג גוף³² ערך שנים-עשר שנים לפני מותו, כי בשנת מ"ד לימי חייו נתאלמן וכו'. ואמר עליו כי נתקיים בו גאות שהיה בירבעם וכו',³³ כי אדמו"ר ראה אותו בימי נעוריו ואמר עליו, אז אזא יונגרמאן האב איך ליב (=כזה איש צעיר אני אוהב),

30 שית שרפי קדש, ב, ירושלים תשנ"ד, סעיף תשנב, עמ' קפו. הסיפור על המפגש בביתו של הגביר ר' נתנאל עלה על מכש הפוסק עוד קודם לכן, בספר אבניה ברזל (שהתפרסם לראשונה בירושלים תרצ"ה), אך שם מוסב הסיפור על 'רב אחד, ובהמשך 'הרב הנ"ל, מבלי לחשוף שמדובר ברב משה צבי מסאווראן (ר' אברהם חזן, כוכבי אור, ירושלים תשנ"ח, עמ' תפב-תפד).

31 ליקוטי הלכות, ירושלים תשמ"ד, יורה דעה, ד, הלכות יין נסך, ד, עמ' קסה. וראו: פיקאז' (לעיל, הערה 6).

32 על דרך דברי הוזהר 'דדכר בלא נוקבא פלג גופא אקרי (=זכר בלא נקבה פלג גוף נקרא): זוהר, ג, ז ע"ב.

33 מסתמך על בבלי, סנהדרין קא ע"א: 'אמר רב נתנמן גסות הרוח שהיה בו בירבעם טרדתו מן העולם. בהמשך אדון בויקה שמצא ר' נתן בין ירבעם לרב מסאווראן.

ואם היה נתקרב אליו, היה זוכה גם הוא למדרגת מוהרנ"ת ז"ל, ואולם אחר כך בנפילתו, ונתהפך כל כך לרודף כזה, אז אמר מוהרנ"ת ז"ל בזה הלשון, סע וועט שוין מוזין זיין דיא גאלה שפייטער מיט הונדרעט יאהר וויא זיא האט געזאלט זיין (=הגאולה כבר מכרחת להיות מאה שנה מאוחר יותר ממה שהייתה צריכה להיות). ולפי שעניניו הרואות את החרבן העצום והנשגב בגשמיות וברוחניות שנצמח באלה המאה שנים, והוא גרם כל זה כנ"ל, אין עוד להאריך בזה.³⁴

גם כאן מצוינים אותם שני פגמים שהוזכרו קודם לכן כמי שדרדרו את הרב מסאווראן למחלוקת. במקור זה הפגם הארוטי מפורט יותר. הרב מסאווראן היה שרוי בלא אישה מן השנה הארבעים וארבע לחייו ועד פטירתו, לאחר שתיים-עשרה שנה. כמו כן מוזכר חטא ההתנשאות והגאות שהיה בו. ואולם, גם כאן עדיין הטענות מעורפלות, ומספר מרכיבים תמוהים בטקסט מעוררים את הרושם שדברי ר' נתן מקוטעים ומצונזרים.

- א. לא ברור מהו הקשר בין היות הרב מסאווראן פלג גוף לבין רדיפתו את ר' נתן ואת חסידי ברסלב.
- ב. למה מרמז הקיצור 'וכו' וכו'? אנו יודעים ממקורות ברסלביים רבים שהביטוי 'וכו' משמש תדיר כקוד להשמטת דברים ולצנזורה פנימית, במיוחד כאשר הוא מופיע במקום שלכאורה אין בו צורך.³⁵ גם במקרה שלפנינו לא ברור מדוע נוסף הביטוי הכפול 'וכו' אחרי ההסבר המסתיים לכאורה במילים 'כי בשנת מ"ד לימי חייו נתאלמן'.
- ג. באיזה עניין חטא הרב מסאווראן בגאוה? האם יש קשר בין עניין זה לעניין היותו 'פלג גוף'? ומה פשר ה'זכור' המופיע בסוף עניין זה?
- ד. גם הסיום 'אין עוד להאריך בזה' מלמד שהיה בידי הכותב חומר נוסף, אך הוא מצא לנכון לקצר ולא להביאו. ושוב עולה השאלה איזה פרטים נוספים היו בידי ומדוע החליט שלא לפרסמם.

השלמת התמונה על פי מסורות ברסלבויות נוספות נותנת מענה לשאלות אלו.

בחלק ג של הספר 'שיח שרפי קודש', שהתפרסם בשנת תשנ"א ומושתת בעיקרו על שיחות שהשמיע ר' לוי יצחק בנדר, בכיר תלמידיו של ר' אברהם חזן והדמות המרכזית בחסידות ברסלב במשך שנים ארוכות, מובאים פרטים על הצעת שידוך שהוצעה לאדיל, בתו של ר' נתנמן:

בשנת תקפ"ז הגיע לבת רבנו מרת אדיל מאחד מגדולי הרבנים שרוצה להשתדך עמה³⁶ אחר שנתאלמן מוזגתו, ושאלה על זאת את מוהרנ"ת ז"ל ולא הסכים לזה. בנתנו טעם לדבר,

34 חזן (לעיל, הערה 7), עמ' 19-20.

35 פייקאז', חסידות ברסלב (לעיל, הערה 1), עמ' 12; גרין (לעיל, הערה 1), עמ' 19-20. עוד על החומר האוטורי ועל הצנזורה הפנימית בברסלב ראו: מרק, המעשה מהשריון (לעיל, הערה 2); הנ"ל, המעשה מהלחם (לעיל, הערה 2).

36 אדיל עצמה התאלמנה זמן לא רב קודם לכן מבעלה ר' יוסקא.

שבאם ישתדך עמה ויבא לדור בכרסלב, הרי שמחמת רב גדלתו ורבנותו, יוכל לנוק התגלות ופרסום אור תורתו של רבנו חלילה.³⁷

בספר שיח שרפי קודש לא נאמר מי היה אותו 'אחד מגדולי הרבנים', וניתן להבין שהסתרת שמו נבעה מן הרצון למנוע פגיעה מיותרת בכבודו של אותו רב גדול שנדחה בידי ר' נתן. ואולם, כמה שנים אחר כך, בספר ברסלבי חשוב שכתב ר' חיים קרמר, 'באש ובמים: תולדות מוהרנ"ת', נחשף שאותו רב גדול היה לא אחר מאשר הרב משה צבי מסאווראן.³⁸ זיהוי זה, המוגדר כ'מסורת מקובלת בין זקני חסידי ברסלב', מובא בשמו של ר' יצחק מאיר קורמן מלובלין, חסיד ברסלב שלמד אצל ר' אברהם חזן והיה מצוי במסורות ובמקורות האוטוטיים של חסידות ברסלב.³⁹

מסורת זו עולה יפה עם סדר הזמנים. הרב מסאווראן נפטר בשנת תקצ"ט. הוא התאלמן ב'ערך שנים-עשר שנים לפני מותו, וייתכן אפוא שבשנת תקפ"ז הציע לאדיל בת ר' נחמן להשתדך עמו. שיאן של המחלוקת והרדיפות היה רק בשנים תקצ"ה-תקצ"ט, וגם אם נניח שהמחלוקת לא פרצה בבת אחת, אלא התפתחה בהדרגה כמה שנים קודם לכן, עדיין נותרו כמה שנים בין ההצעה לבין פרוץ המחלוקת.

לאור מסורת זו מבוארים עתה באר היטב דבריו של ר' נתן על כך שעובדת היותו של הרב מסאווראן 'פלג גוף' היא שגרמה לו להפוך לרודף. אך אנושי הוא שדחייה של הצעת שידוכים יוצרת פגיעה ועוינות, קל וחומר אם מי שנדחה הוא האדמו"ר החסידי החשוב ביותר באוקראינה. יתר על כן, לאחר דחייה זו נשאר הרב מסאווראן, שהיה אז בן ארבעים וארבע, 'פלג גוף' עד יום מותו. עובדה זו מעוררת תמיהה, שכן על פי הנורמות החסידייות מקובל היה שאף אם הרב התאלמן בגיל מופלג, היה עליו לשאת אישה חדשה כדי שלא להישאר פלג גוף.⁴⁰ סביר אפוא שלאורך כל שנותיו הנותרות של הרב מסאווראן נקשר בתודעתו קיומו של פגם זה בדחיית השידוך עם אדיל בעצת ר' נתן.

37 שיח שרפי קודש, ג, ירושלים תשנ"א, סעיף קסא, עמ' עא.

38 ח"מ קרמר, קורות חיי רבי נתן מברסלב, באש ובמים, ירושלים תשנ"ז, עמ' ססא, והערה 5 בעמ' תרא.

39 על ר' יצחק מאיר קורמן ראו: צ' מרק, 'על ר' יצחק מאיר קורמן והקדמותיו לכתבי היד', נספח למאמר המעשה מהשריון (לעיל, הערה 2).

40 'וראיתי לרבתי הקדושים רבינו יעקב יצחק, ורבינו נפתלי, ומרן הרב ישראל מגיד, ודודי הצדיק מוה"ר משה, וכן כמה צדיקים, אף שכבר פסק מהם כח התאוני לגמרי, ולא היה ביכולתם לקיים מצוה קדושה ורבה מצוה זאת, אעפ"כ נשאו נשים' (יצחק אייזיק יהודה יחיאל סאפרין, נוצר חסד על מסכת אבות, ירושלים תשמ"ב, עמ' כו). ובהערה שם מובאים גם דברים שכותב האדמו"ר מקאמרנו בספרו זוהר חדש, וזה לשונם: 'שהה"ק (=הרב הקדוש) המגיד מקאזניץ היה בן שבעים שנה ויותר שמתה עליו אשתו ולא רצה לישא עוד אשה, כי כבר נתבטל ממנו הכח לגמרי, ושלה אליו רבינו יעקב יצחק מלובלין אמור לו משמי, כי באלו הימים נוראים בכל יום תפלות שלו לא עלו כהוגן, לא נהירין ולא בהירין... ואמור לו בשמי שישא אשה, ותיכף קיים דבריו ונשא אשה, כי מאן דלא אתנסיב, יהיה מי שיהיה, הוא פגום' (שם, הערה 34).

לאור מסורת זו ניתן להבין טוב יותר את טענת ר' נתן 'כי נתקיים בו גאות שהיה בירבעם וכו''. דברי ר' נתן מרמזים לגמרא בבבלי, סנהדרין קא ע"א:

אמר רב נחמן גסות הרוח שהיה בו בירבעם טרדתו מן העולם, שנאמר (מלכים א' יב, כו-כו): 'ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלים ושב לב העם הזה אל אדוניהם אל רחבעם מלך יהודה והרגוני ושב אל רחבעם מלך יהודה'.

גסות הרוח של ירבעם גרמה לו להיאבק על השלטון במרכז הדתי, על ידי הקמת מרכזים אלטרנטיביים בדמות עגלי הזהב. גם מאבקו של הרב מסאווראן, טוען ר' נתן, הוא מאבק על שליטה במרכז הדתי. ר' נתן פירש כנראה את רצונו של הרב מסאווראן להתחתן עם בתו של ר' נחמן ולעבור לגור בברסלב כרצון לנכס את חסידות ברסלב ולנטרל את התרקמותו של מרכז חסידי שאינו כפוף לחצר שהוא עומד בראשה. ראויה לציון העובדה שכתב החרם של הרב מסאווראן נגד ר' נתן וחסידי ברסלב יצא באותה שנה שבה הצליחו לראשונה ר' נתן וחסידי ברסלב לבנות להם בית מדרש - 'קלויז' - משלהם בעיר אומן.⁴¹ גם יזמתו של הרב מסאווראן לעבור להתגורר עם חסידיו באומן, מקום מנוחתו כבוד של ר' נחמן ומקום העלייה לרגל של חסידי ברסלב מאז פטירתו, עלתה רק לאחר סיום בניית בית המדרש.⁴² ניתן להבין אפוא מדוע תלה ר' נתן את הרדיפות בגאוותו של הרב מסאווראן, שניסה והצליח למנוע היווצרות מרכז חסידי שאינו נתון למרותו.⁴³

ייתכן שהרב מסאווראן, שהגיע לאדמו"רות בזכות עצמו ולא מכוח ירושה או שייכות לשושלת חסידית כלשהי, ראה בנישואין עם בתו של ר' נחמן הזדמנות להסתפח אל משפחת הבעל שם טוב. ר' נחמן היה נינו של הבעל שם טוב, ואין ספק שלייחוס הזה הייתה משמעות רבה בחברה החסידית. אם ילדיו של הרב מסאווראן משידוך זה יהיו צאצאי הבעל שם טוב אזי יהיה לכך משקל לא מבוטל והדבר יחזק את מעמדה של חסידות סאווראן.

מסורת זו מאירה באור חדש ומפתיע את המחלוקת ואת הרדיפות שבאו בעקבותיה. יש לה השלכות חשובות על הבנת המחלוקת, מעבר לכך שהיא מציעה הסבר נוסף לעוינות שחש הרב מסאווראן כלפי ר' נתן וחסידות ברסלב.

רצונו של הרב מסאווראן להשתדך עם בתו של ר' נחמן אינו עולה בקנה אחד עם האפשרות לפרש את המחלוקת כהתנגדות עקרונית לדמותו או למשנתו של ר' נחמן מברסלב עצמו ואף שולל אותה. גם הגישות של הורודצקי ושל פייקאז, שהבינו את רדיפות הרב מסאווראן כהמשך למחלוקת של הסבא משיפולה נגד ר' נחמן, וניסו ללמוד ממחלוקת אחת על חברתה, מתבררות כבעייתיות. על פי ההסבר המוצע למחלוקת, לא שלל הרב מסאווראן את עולמו של ר' נחמן קודם לכן ואף ראה לעצמו כבוד להשתדך עם בתו. מתברר אפוא שיש להפריד

41 ראו: קרמר (לעיל, הערה 38), עמ' שעה.

42 ראו שם, עמ' שפח. וראו להלן, הערה 45.

43 גם פייקאז הסביר שהרב מסאווראן חשש מהיווצרות 'אופוזיציה חסידית פנימית' שתיקרא תיגר על דרכו. ראו: פייקאז, ר' נתן (לעיל, הערה 6), עמ' 210.

בין המחלוקות. אין קשר ואין המשכיות בין המחלוקת נגד ר' נחמן שהוביל הסבא משיפולה בחיי ר' נחמן לבין המחלוקת של הרב מסאווראן עם ר' נתן שלושים שנה לאחר מכן. אם ניתן ללמוד משהו מן היחסים בין הרב מסאווראן לחסידות ברסלב על המחלוקת בימי ר' נחמן, הרי הוא שלא ייתכן לתלות את המחלוקת של הסבא משיפולה ושל ר' ברוך ממז'יבוז' נגד ר' נחמן בהאשמת ר' נחמן בשבתאות ובפרנקיזם. לא יעלה על הדעת שהרב מסאווראן, תלמידו של ר' ברוך ממז'יבוז', היה מבקש להשתדך עם בתו של אותו מין שבתאי, אף אם ייחוסו מגיע לבעל שם טוב ולר' נחמן מהורודונקא, אילו סבר שר' נחמן מברסלב היה נגוע במינות שבתאית-פרנקיסטית ומינות זו מפעפעת אצל תלמידיו.

עניין נוסף העולה מהסבר זה הוא התמקדות המחלוקת בדמותו של ר' נתן. אם אכן לא התפתחה המחלוקת מתוך התנגדות לעצם הזיקה לר' נחמן ולעולמו הרוחני, אלא נבעה מעצתו של ר' נתן לדחות את הצעת השידוך של הרב מסאווראן, ברור אפוא מדוע הפך הוא למטרה הראשית לחצי הרב מסאווראן וחסידיו.

גם ניסיונו של הרב מסאווראן לקבוע את מקומו דווקא בעיר אומן מקבל פשר נוסף. אם אכן הגיעה לאוזניו של הרב מסאווראן הידיעה שר' נתן הוא שהורה לבתו של ר' נחמן לסרב לשידוך, כדי למנוע ממנו לעבור למקומם של הברסלבים, וסירוב משפיל זה הוא שהפך אותו מאוהב לאויב, הרי מובן מדוע היה חשוב לו לעבור ולהתגורר באומן דווקא. באומן שוכן מקום מנוחתו של ר' נחמן, בה הוקם זה עתה הקלוז' של חסידי ברסלב, ובה מתכנס 'הקיבוץ' הברסלבי בראש השנה מדי שנה בשנה. בתקופה זו החליפה אומן את ברסלב והפכה למקום החשוב ביותר לחסידות ברסלב.⁴⁴ תמורה זו גם מסבירה את הזעזוע הגדול שאחזו בר' נתן כאשר ידיו ר' נפתלי סיפר לו, בעיצומם של ימי המחלוקת, שהרב מסאווראן החליט לעבור לאומן: 'התדע, הוא (=הרב מסאווראן) מוכן ומזמן להעתיק מושבו לאומן. ושמיעה זו היה לו כמו רעם בלבו וחיל רועדה אחזתהו, ובכל זאת אמר, שאי אפשר להאמין בזה, ואמר לו עוד הפעם ברור שכך שמעתי, והוא עוד הפעם, לא, אי אפשר להאמין'.⁴⁵

נראה אפוא שהרב מסאווראן לא רק נלחם בחסידות ברסלב ובעומד בראשה אלא גם בא לכבוש את המרכז הברסלבי באומן ולנטוע בו את חצרו שלו. ר' אברהם חזן מוסיף ומספר, שחסידי סאווראן 'הכינו לו בית חומה ברחוב סאפיא'.⁴⁶ יש מקום להניח שרחוב סופיה היה

44 ראו: קרמר (לעיל, הערה 38), עמ' תרד, הערה 6.

45 חזן (לעיל, הערה 7), עמ' 50-51.

46 שם, עמ' 50. הקביעה שהרב מסאווראן הוא הרב שניסה לקבוע את מקומו באומן מפורשת בספרו של קרמר (לעיל, הערה 38), עמ' שפת, תרד, הערה 6. כך גם משתמע בפשטות מהצלבת המקורות מספר טובות וזכרונות, שכתב ר' אברהם כוכב לב (שטרנהרץ), שהיה נכדו של ר' נחמן מטשרהין מצד אמו וצאצא של ר' נתן מנמירוב (שטרנהרץ) מצד אביו (ראו: טובות וזכרונות, ירושלים תשי"א, עמ' קמב-קמד), עם המסופר בספרו של ר' אברהם חזן, ימי התלאות (לעיל, הערה 7), עמ' 52-50. עם זאת, לאחרונה התברר לי שקביעה זו איננה פשוטה, וממסורת ברסלבת המצויה בכתב יד עולה שהסיפור המובא בספר ימי התלאות, על הרב שרצה לעבור לאומן ועורר חיל רועדה בר' נתן, איננו מוסב על הרב מסאווראן אלא על רב אחר. אני מקווה לברר מסורת זו במקום אחר.

מצוי בקרבתו של גן סופיה,⁴⁷ הגן שר' נחמן חיבב ודיבר בשבחו.⁴⁸ אם כך, אזי מכל רחבי אוקראינה ומכל שכונותיה הרבות של עיר הפלך הגדולה בחר לו הרב מסאווראן לבוא ולהקים את חצרו בקרבת מקום לקברו של ר' נחמן, בלב לבו של המרכז הברסלבי המנסה להתקיים ולהתגבש. אם הרב מסאווראן היה מממש את כוונתו ומעביר את חצרו לאומן, הרי שהיה משתלט על המרכז הברסלבי ומשיג בצעד חד צדדי וכוחני את מה שלא עלה בידו להשיג בדרכי אהבה ושלו.

ג. הסיבות להצנעת הגורם למחלוקת

מדוע מסורת חשובה ועסיסית זו על מניעי המחלוקת נשמרה בסוד ולא ניתן לה פומבי לא בכתבי ר' נתן ולא בספרות הברסלבת המאוחרת עד לאחרונה?⁴⁹ לא נראה שהרצון להגן על מניעי הטהורים של הרב מסאווראן ברדיפותיו הוא שגרם להצנעת פרטים אלה. סביר יותר שהסתרת הדברים נבעה מן החשש שפרסומם לא יוסיף כבוד לר' נתן ולחסידות ברסלב, מכמה טעמים שאפרט להלן.

נראה שלר' נתן ולחסידי ברסלב היה קשה להודות, הן בעיצומן של הרדיפות הן לאחר דעיכתן, שהצעד הראשון במחלוקת לא היה של הרב מסאווראן אלא של ר' נתן מנמירוב. לא הרב מסאווראן הוא שפסל את ר' נתן ואת חסידות ברסלב, וגור עליהם ממניעים מעורפלים ומפוקפקים לא תתחתנו בהם כי אסורים המה לבוא בקהל ה'.⁵⁰ ר' נתן הוא שפסל עוד

47 במרחק כחמישים מטר ממקום הציון של ר' נחמן מצוי היום רחוב סופיה פירוסקה, וקצהו האחר של הרחוב סמוך מאוד לגן סופיה. ואולם סופיה פירוסקה הייתה מהפכנית שהוצאה להורג בשנת 1904, ועל כן לא ייתכן שזה היה שם הרחוב בימיו של ר' נתן. תודה למנחם אלון על מידע זה.

48 מקובל שר' נחמן אמר זיין אין אומאן און נישט זיין אין סופיא! (=להיות באומאן ולא להיות בסופיא!?) (העליה - ספור קורות העליה לציון רבנו הקדוש והנורא נחל נובע מקור חכמה מוהר"ן מברסלב זיע"א באומאן, ירושלים [חש"ד], עמ' מד. בנוסח דומה ראו: שיה שרפי קודש, ב [לעיל, הערה 30], ג, עמ' טו). בברסלב נרקמו אגדות סביב גן זה, הקושרות אותו לרציחתם של שלושים אלף יהודים באומן בשנת תקכ"ח. כאשר הגיעו הפורעים בראשותו של הצורך גענטא לאומן, ניסה מושל העיר שהיה אוהב ישראל להגן עליהם. הפורעים איימו עליו שאם לא יאפשר להם לעשות ביהודים כרצונם הם יהרגו את בתו היחידה לעיניו. הוא עמד בסירובו והפורעים מימשו את איזמם. גן סופיה הוקם בידי המושל לזכר בתו סופיה. לאחר מכן התעללו הפורעים ביהודי העיר ורצחו את מי שסירבו להמיר את דתם. קבורתם של אותם קדושים שנהרגו על קידוש השם באומן הייתה אחת הסיבות שגרמו לר' נחמן לעבור לעיר לקראת מותו, ועל מקום קבורתם אמר, עוד לפני שהגיע לאומן: 'כי גן נאה הוא'. הוא ביקש לזכות ולהיקבר יחד עמם. בעקבות דברי ר' נחמן, נהוג אצל חסידי ברסלב שכל המגיע לאומן יוצא להתבודדות בגן סופיה. היום הגן הוא אחד מאתרי הקודש שחסידי ברסלב פוקדים במהלך העלייה לקברו של ר' נחמן. יסודותיו ההיסטוריים של סיפור זה צריכים בירור. על גן סופיה במסורת ברסלב ראו: העליה, שם, עמ' מד-מו; באהלי צדיקים - אתרים יהודיים וקברי צדיקים באוקראינה, בעריכת מ"א דורון ואחרים, [חמוש"ד], עמ' 84-94.

49 גם הספר שיה שרפי קודש נמנע מלמסור מסורת זו אף שאין ספק שר' לוי יצחק, זקן אנ"ש ובכיר תלמידיו של ר' אברהם חזן, הכיר 'מסורת מקובלת בין זקני חסידי ברסלב'.

50 ראו לעיל, הערות 5, 6.

קודם לכן את הרב מסאווראן מלבוא בקהל הברסלבים, והוא שדחה את ידו המכובדת, שהושטה לא רק לשלום ולידידות אלא אף לאיחוד עם משפחת ר' נחמן ועם חסידות ברסלב. לא הרב מסאווראן הוא שפתח ראשון במאמצים לגירושו של ר' נתן מן המרכזים הברסלביים, אומן וברסלב, אלא ר' נתן הוא שחשש שמא הרב מסאווראן יבא לדור בברסלב, ועל כן פעל לסכל את כוונותיו המשוערות.

יש להניח כי אף אם מניעיו של ר' נתן לפסילת השידוך עם הרב מסאווראן לא נבעו מעוינות לאדם או לדרכו, והוא היה פועל באותה דרך ביחס לכל אדמו"ר חשוב שהיה מבקש להינשא לבתו של ר' נחמן, הרי הרב מסאווראן יכול היה להבין דחייה זו כביטוי לעוינות אישית ואף להחרמה. לכאורה, ללא התערבותו של ר' נתן היו לאדיל את כל הסיבות הטובות להיענות לשידוך מכובד זה. הרב מסאווראן היה האדמו"ר החשוב ביותר באוקראינה, ועוד בצעירותו אמר עליו אביו 'כזה איש צעיר אני אוהב'. ראינו שגם על פי העדות הברסלבית עצמה יכול היה הרב מסאווראן להגיע לדרגת ר' נתן אלמלא המחלוקת. וכי לאיזה שידוך טוב מזה יכלה אדיל לקוות? והנה, ר' נתן טרק את הדלת בפני השידוך המיוחל בפניו התמהות מעלבון של הרב מסאווראן, ובכך פתח את תקופת התלאות הקשה ביותר של חסידות ברסלב.

התמיהה על דחיית ידו המושטת של הרב מסאווראן מתחדדת אף יותר אם נזכור שלפי המסורת הברסלבית לא מצא ר' נתן שום פסול בהנהגותיו ובעולמו הרוחני של הרב מסאווראן בטרם פרצה המחלוקת. הוא חשש מן השידוך רק בשל רב גדלותו ורבנותו של הרב מסאווראן, ובשל האפשרות שירצה לעבור לגור בברסלב. הרב מסאווראן נדחה אפוא על לא עוול בכפו, ומשום גדלותו ורבנותו דווקא.

בלבו של ר' נתן ובלבם של חסידי ברסלב בדורות שלאחריו אולי קינן חשש נוסף, שמא פרסום הצעת השידוך ודחייתה בטענה שיוכל לנזק התגלות ופרסום אור תורתו של רבנו, עלולים להעלות ריגונים שמא הדבר נבע ממניעים אישיים. ידוע לכול שיהתגלות ופרסום אור תורתו של רבנו נעשה בעיקר בידי ר' נתן, הן בפרסום כתיב ר' נחמן הן בהנהגת חסידי ברסלב. על כן עלול להתעורר החשד שמא ההוראה לסרב לשידוך נבעה מהכרה בכך שהשידוך יהפוך את הרב מסאווראן לממשיך הרשמי של שושלת ברסלב ואילו מעמדו שלו, של ר' נתן, יידחק לשוליים.

היבט נוסף של מסורת זו הוא שפרשת השידוך יכולה לחשוף את טעותו הטרגית של ר' נתן ואת המחיר הנורא ששילמה חסידות ברסלב על טעות זו, אף אם לא יעלה חשד בטהרת מניעיו של ר' נתן. אכן, ר' נתן כמעט גרם לדעיכת השלהבת כולה, מחמת החשש שמא השידוך יגרום נזק להתגלות אור תורתו של ר' נחמן. ניתן לבוא ולטעון שקבלת הצעת הנישואים, שהייתה מזווגת יחד את חסידות ברסלב עם חסידות סאווראן, הייתה חוסכת מחסידי ברסלב מסכת ארוכה של רדיפות, השפלות וייסורים, שהביאה את רוב החסידים לנטוש את דרכו של רבם ולא לשוב אליה אף לאחר שתמו הרדיפות.⁵¹

לר' נתן ולתלמידיו אחריו היו אפוא סיבות טובות להצניע את הרקע לסיפור המחלוקת עם הרב מסאווראן. סיפור זה פותח בגילוי הערכה ואהבה מצד ר' נחמן לרב מסאווראן,

ממשיך ברצונו של הרב מסאווראן להתאחד עם חסידות ברסלב ולהינשא לבתו של ר' נחמן, ומסתיים בדחיית הרב מסאווראן בעצתו של ר' נתן ובמחלוקת שפגעה באופן קשה ונורא בחסידות ברסלב ובר' נתן עצמו.

יש להניח שגם הרב מסאווראן לא תלה את רדיפת ר' נתן וחסידי ברסלב בסירוב להצעת השידוכין. פגיעה אישית מסוג זה איננה עילה לגיטימית לרדיפת קהילה שלמה של חסידים. סביר למדי שלרב מסאווראן היו סיבות אידאולוגיות ודתיות מובהקות שהצדיקו את הרדיפה וההחרמה, ולא רק במישור ההצהרתי והציבורי אלא גם בינו לבין עצמו ובינו לבין קונו. עם זאת, ניתן להבין ששנים של נשיאת עלבון שלא התפוגג בנישואין אחרים, וזכר העוינות של ר' נתן ושל אדיל על לא עוול בכפו, יכולים היו לעורר הבטה 'בעין רעה לחפש ולמצא בהם כל החסרונות והפגמים'.⁵² סביר לשער שעל רקע זה היטה הרב מסאווראן אוזן קשבת למדברים סרה בברסלבים, ונפתח פתח לבעלי עלילה לשטוח בפניו את ה'גביית העדות' על פשעי ר' נתן. וכך, אט אט, על רקע שמועות רעות שהתנקזו אל פתחו, הוא גיבש טעמים עקרוניים ודתיים לשלול את ר' נתן וחסידי, וטעמים אלה, ולא העלבון האישי, הם ששימשו עילה לרדיפתו.

ייתכן שניתן למצוא הדים להסבר שהעלינו למחלוקת גם מחוץ לחסידות ברסלב. הכותב האנונימי של המאמר 'חסידי בראסלאוו ועיר אומאן', שהתפרסם בכתב העת 'המליץ' בשנת תרכ"ד (1864), מצטט מזיכרונו את הכרוז שהפיץ הרב מסאווראן נגד ר' נתן וחסידי ברסלב, אך קודם לכן הוא מפנה את הקורא להערה המובאת בתחתית העמוד ובה מופיעים הדברים הבאים: 'יש דעות מתנגדות על דבר המריבה בין הרב מסאווראן ובין ר' נתן תלמיד ר' נחמן, ורבים אומרים כי הסבה האמיתית של המחלוקת איננה נסיעתם על קבר ר' נחמן, אך דברים אחרים יותר חומריים, יראתי פן אכזה בגחלתם של צדיקים'.⁵³ ייתכן אפוא שהכותב שמע והכיר את ההסבר שהעלינו, הסבר שאינו נובע מזיקת החסידים לר' נחמן מברסלב אלא מהיבטים יותר חומריים, ובו רואה הכותב את 'הסיבה האמיתית' לפריצת המחלוקת. הכותב חושש לפרט מהי אותה סיבה, שמא ייכווה בגחלתם של צדיקים. אף ייתכן שחשש מנחת זרועם של חסידיהם, שכן המאמר מפרט באריכות את האופי האלים ואף הרצחני של המתנגדים לחסידי ברסלב בימיו של הכותב.

במאמר זה דנתי בתכניה ובמשמעותה של המסורת הברסלבית על דחיית הצעת השידוך של הרב מסאווראן. אף שידוע לנו על מסורת זו רק מפי הנוגעים בדבר, נראה שיש לקבלה כמסורת אמינה. לא סביר שהמסורת הברסלבית תמציא את קיומו של אירוע קונקרטי כהצעת שידוכין ודחייתה רק כדי להכפיש את הרב מסאווראן. עוד קשה מכך לטעון שחסידי ברסלב המציאו סיפור המטיל צל כבד על ר' נתן ועל חלקו ביצירת העוינות והמחלוקת, סיפור שלא רק חושף ליקויים בשיקול דעתו של ר' נתן אלא אף עלול לעורר אצל השומעים פקפוק

52 ליקוטי הלכות, יורה דעה (לעיל, הערה 31), ד, הלכות יין נסך, ד, עמ' קסה.

53 ראו לעיל, הערה 6.

51 אסף (לעיל, סוף הערה 1), עמ' 466; פייקאוו, ר' נתן (לעיל, הערה 6), עמ' 208.

בטהרת מניעיו. על כן, כל עוד לא התגלו ממצאים חדשים, נראה שיש לייחס אמינות למסורת זו, אף שאין לה תימוכין ברורים ממקורות הבאים מחוץ לחסידות ברסלב. פרשת המחלוקת הקשה והמבישה הזאת בתולדות החסידות עדיין איננה נהירה דיה. אין אנו יודעים מה היו הטיעונים הקונקרטיים שנאמרו לציבור כדי לשכנעו לרדוף את חסידות ברסלב, ומה הביא לכך שקולות המחלוקת קנו שביתה בלבות האנשים עד שעוררו אותם להכות ולהשפיל את אחיהם בכל דרך אפשרית. עם זאת, אנו גם מודעים לכך שהתעצמות של שנאה ומחלוקת איננה יכולה להתבאר אך ורק מתוך אמות המידה של שיקול דעת מפוכח, וטבעה המעורר של השנאה שהיא מעבירה בני אדם על דעתם.